

КІЛЬКАСТУПЕНЕВИЙ СИНКРЕТИЗМ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТУ РОМАНУ О. ЛУПІЯ «ПАДІННЯ ДАВНЬОЇ СТОЛИЦІ»)

Кушлик О. П., Світлозарова А. Р.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У пропонованій розвідці описано випадки постання кількаступеневого синкретизму семантико-синтаксичних відношень у простому реченні в сучасній українській літературній мові. Передусім з'ясовано сутність синкретизму як лінгвального феномену. Розглянуто особливості синкретизму на синтаксичному рівні; наголошено на різнобічності вияву, засвідченого – з урахуванням багатоаспектного підходу до аналізу речення – у формально-синтаксичній, семантико-синтаксичній й комунікативній організації його. Удкладнено метамову, якою послуговуються, характеризуючи синкретизм семантико-синтаксичних відношень як репрезентантів семантико-синтаксичної організації речення і синкретизм членів речення як синтаксичних одиниць формально-синтаксичної організації. Наведено чинники зумовленості синкретизму семантико-синтаксичних відношень, установлені лінгвістами; простежено детермінованість частотності постання цих відношень у тому чи тому контексті тощо.

Систематизовано синкретичні семантико-синтаксичні відношення, репрезентовані другорядними членами речення, з вирізненням усталених у лінгвістиці двох основних типів – з однією прислівною і двобічною залежністю – та фокусуванням уваги на різновидах першого типу: атрибутивно-об'єктних, атрибутивно-обставинних, об'єктно-обставинних й атрибутивно-об'єктно-обставинних смислових відношеннях.

На основі дібраного фактичного матеріалу з тексту роману О. Лупія «Падіння давньої столиці» простежено можливості розвитку кількаступеневого синкретизму з виокремленням відповідних моделей: «синкретизм, опертий на одному елементі синтаксичної структури», «синкретизм, опертий на кількох елементах синтаксичної структури», – та з випрацюванням відповідних рекомендацій щодо кваліфікування синтаксичних функцій синкретизованих елементів, що адекватно формально-синтаксичній організації речення.

Ключові слова: синтаксис, речення як синтаксична одиниця, синкретизм, формально-синтаксичний підхід, семантико-синтаксичний підхід, семантико-синтаксичні відношення, кількаступеневість.

Kushlyk O. P., Svitlozarova A. R. Multi-step syncretism of semantic-syntactic relations in a simple sentence (based on the text of O. Lupiy's novel "The Fall of the Ancient Capital"). The article deals with cases of multi-step syncretism of semantic-syntactic relations in a simple sentence in the modern Ukrainian literary language. The authors elucidate the nature of syncretism as a linguistic phenomenon; consider the particularities of syncretism representation at the syntactic level; emphasize its versatile manifestations that are observed – given the multidimensional approach to sentence analysis – in its formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative organization. The article details the metalanguage used to characterize the syncretism of semantic-syntactic relations as representatives of the semantic-syntactic organization of the sentence and the syncretism of parts of the sentence as syntactic units of the formal-syntactic organization. Factors of determining the syncretism of semantic-syntactic relations established by linguists are provided, the determinism of the frequency with which they are represented in a particular context are traced and the expediency of supplementing the scope of the identified factors of syncretism of semantic-syntactic relations in a simple sentence with another one – the ability of a word to simultaneously express two lexical-semantic variants of a polysemous word – is substantiated.

The authors systematize syncretic semantic-syntactic relations represented by certain secondary parts of the sentence, highlighting the two main types established in linguistics and focusing on varieties of the first type: attributive-objective, attributive-adverbial, objective-adverbial and attributive-objective-adverbial semantic relations.

The selected factual material from the text of O. Lupiy's novel "The Fall of the Ancient Capital" served as the basis for tracing the possibilities of developing multi-step syncretism and identifying the corresponding models: "syncretism based on one element of the syntactic structure", "syncretism based on several elements of the syntactic structure", as well as for developing relevant recommendations for determining the syntactic functions of syncretized elements that are adequate to the formal-syntactic organization of the sentence.

Key words: syntax, sentence as syntactic unit, syncretism, formal-syntactic approach, semantic-syntactic approach, semantic-syntactic relations, multi-step.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Розширення наукових парадигм – від структуралістської до когнітивної, крізь призму яких сьогодні досліджують різні

мовні явища, процеси, факти закономірно зумовлює переосмислення утрадиційнених підходів, з опертям на які розглядали їх. Сьогодні часто не можна однозначно дати кваліфікацію цих мовних

явищ, процесів, фактів, оскільки не відомо чи етап переосмислення вже кінцево відбувся і як наслідок маємо справу з новою якістю, чи він ще триває, а отже, є всі підстави говорити про т. зв. перехідний (проміжний) етап, коли правильно кваліфікувати об'єкт дослідження з урахуванням і старої, й нової якості. Результат поєднання старої й нової якості в досліджуваному об'єкті слугує підставою для визнання *синкретизму* – феномену, який у лінгвістиці має кілька значеннєвих відтінків, серед яких – «збіг функційно різних форм і категорій; формальне нерозрізнення, злиття кількох ознак; нерозчленованість, злитість, характерні для початкового, нерозвинутого стану будь-якого явища; поєднання (синтез) диференційних структурних і семантичних ознак одиниць мови» [15, 36].

Синкретизм репрезентований на всіх мовних рівнях, проте найбільш активним і водночас «найменш дослідженим» [9, 5] він є на синтаксичному рівні, позаяк: по-перше, речення як синтаксична одиниця становить ієрархійно організовану єдність одиниць інших мовних рівнів (як основних, так і проміжних); по-друге, речення є основою для оприявлення онтологічних властивостей знака – бути засобом формування думки; по-третє, речення слугує тлом для синтаксичної деривації – «утворення похідних одиниць з новою синтаксичною функцією в межах того самого лексичного значення» [Цит. за: 3, 152], які часто демонструють складність, сконденсованість передаваної думки; по-четверте, сьогодні синтаксис як розділ мовознавства зазнає переходу на новий етап – функціональний синтаксис, який «зважає на поєднан логічні, формальні, семантичні аспекти категорійного поля новітньої граматики», що стало рушійною силою для послідовного тлумачення онтологічних властивостей <...> речення» [8, 3].

Особливу зацікавленість викликає дослідження вияву синтаксичного синкретизму у рамках мовотворчості того чи того письменника, позаяк конкретний мовний матеріал дає підґрунтя, з одного боку, для укладання теоретичних засад синкретизму як синтаксичного явища, а з іншого – для висновування щодо глибини передаваної автором думки й неповторності його ідіостилю. З огляду на це актуальність пропонованої студії, у якій вияв синкретизму семантико-синтаксичних відношень простежено на матеріалі мовотворчості Олеса Лупія, є очевидною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання синкретизму на синтаксичному рівні неодноразово порушували у своїх дослідженнях закордонні лінгвісти, як-от: J. Blevins [16], L. Gunkel [17], J. Gvozdanović [18], E. Leiss [19], S. Luraghi [20], G. Meiser [21]. Не оминають увагою цієї проблеми й вітчизняні мовознавці, до того ж як принагідно (студії І. Вихованця [1], К. Городенської [3; 4], А. Загнітка [6, 514–515; 7, 241–250], Н. Грозан [5] та ін.), так і безпосередньо (праці Л. Шитик [13; 14; 15], Ю. Наливайко [9; 10]). Зокрема, А. Загнітка у монографії «Теорія сучасного синтаксису» вирізняв формально-позиційний, семантико-позиційний і функційно-позиційний синкретизм.

Формально-позиційний пов'язує із заповненням морфологічною формою не властивою для неї синтаксичної позиції, унаслідок чого ця форма набуває ознак, притаманних різним видам синтаксичного зв'язку (напр., керованої і прилеглої тощо); семантико-позиційний – з можливістю однієї форми виражати різну семантику; функційно-позиційний – з поєднанням в одній формі неморфологізованого вияву аналізованого члена речення і залежності стрижневого компонента, який зберігає валентний потенціал твірного слова [7, 245].

Л. Шитик у дисертації «Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові», захищеній на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, дослідила особливості розвитку синкретичних об'єктно-обставинних відношень, зокрема інструментальності й каузальності, у сучасній українській літературній мові та характеризувала засоби вираження цих відношень (роботу виконано з опертям на семантико-синтаксичну організацію речення) [13]. Монографію ж «Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові» Л. Шитик уже «присвятила аналізу синкретичних синтаксичних одиниць у межах складного (розділи 2 і 3) й напівскладного (розділ 4) речень у сучасній українській літературній мові. Дослідниця зіставила особливості прояву синкретизму як у формально-синтаксичному, так і семантико-синтаксичному аспектах [15].

Ю. Наливайко в дисертації «Синкретизм у системі членів речення» з'ясувала специфіку синкретичних членів речення (як одиниць формально-синтаксичного підходу) й синкретичних семантико-синтаксичних відношень (як атрибуту семантико-синтаксичного підходу) у межах простого речення [9].

У працях інших лінгвістів, які порушують питання синтаксичного синкретизму, названо чинники постання синкретизму, задекларовано позицію стосовно синкретизму як позитивного чи негативного явища, окреслено межі між синкретизмом й омонімією, встановлено місце синкретичних членів речення в системі членів речення тощо.

Формулювання мети й завдань статті. Мета пропонованої розвідки – схарактеризувати кількоступеневий синкретизм семантико-синтаксичних відношень у простому реченні. Об'єктом дослідження є синкретичні другорядні члени речення, залежні від опорного слова із синкретичним категорійним значенням. Предметом – особливості вияву кількоступеневого синкретизму другорядних членів речення. Реалізація сформульованої мети передбачає виконання таких **завдань**: з урахуванням об'єкта і предмету дослідження обґрунтувати доцільність послуговування відповідними термінами для позначення описуваних явищ; назвати чинники, які зумовлюють синкретизм у реченні загалом і з огляду на фактичний матеріал зокрема; систематизувати фактичний матеріал з опертям на установлені типи і підтипи; вирізнити моделі кількоступеневого синкретизму семантико-синтаксичних відношень, реалізованих синкретичними другорядними членами

речення; простежити ступінь компресії інформації у конструкціях, які експлікують синкретичні семантико-синтаксичні відношення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамізм мовної системи оприявнюють різні явища, процеси, факти, серед яких особливе місце належить *синкретизму* – феномену, який дефінують як: 1) ‘нерозчленованість, злитість, характерні для початкового, нерозвиненого стану будь-якого явища // формальне нерозділення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів’; 2) ‘різновид еклектизму; поєднання різнорідних, суперечливих, протилежних один одному поглядів’ (ВТССУМ, 1317), або 1) ‘формальне нерозрізнєння, злиття в одній формі у процесі еволюції мовної системи функційно різних граматичних категорій і форм’; 2) ‘поєднання (синтез) диференційних і структурних ознак мовних одиниць (окремих розрядів слів, значень, речень, членів речення тощо), протиставлених один одному в мовній системі і пов’язаних явищем перехідності’ (ССЛ, 269–270), або ‘злиття в одній мовній одиниці одночасно кількох ознак; притаманний мові як системі (усім мовним рівням) через поєднання в ній аналогій й аномалій, а також мовленню як середовищу, де зароджуються аномалії й асиметричні відношення <...>; найбільш широко представлений у синтаксисі; його виявами на цьому рівні є маргінальні функції різних членів речення (наприклад, означального додатка, обставинного додатка), подвійні синтаксичні зв’язки, неоднозначність кваліфікації одно- та двоскладних, повних і неповних, простих і складних речень, типів підрядних предикативних одиниць, складнопідрядних і складносурядних речень за формою та змістом, наявність невластиво-прямої мови і т. ін.’ (СЛ, 540).

За оптимальний варіант робочого визначення синкретизму з урахуванням того, що дібраний фактичний матеріал ілюструє здебільшого кількоступеневий синкретизм серед другорядних членів речення, приймаємо таке: це – «поєднання (синтез) в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення, їхніх функцій, що може відбуватися як у плані змісту (в лексичному значенні членів речення), так і в плані вираження (на рівні способу вираження, виду зв’язку, засобів зв’язку, характеру залежності), а також у плані змісту і в плані вираження одночасно» [9, 180].

На позначення описуваного явища у лінгвістичній літературі можна натрапити на терміни *синкретичний, гібридний, контамінаційний, транспозиційний*. Дехто з лінгвістів їх вважає синонімами й взаємозамінює в тому чи тому тексті. На противагу цьому інші мовознавці розмежовують їх, мотивуючи тим, що кожному з термінів притаманні лише йому значеннєві відтінки, що власне і впроваджує у площину того чи того явища, процесу, факту. Наприклад, Ю. Наливайко пропонує *гібридними* вважати ті явища, для яких характерна змішаність структурних та змістових ознак; *контамінаційними* – ті, які синтезують структуру однієї одиниці (наприклад, речення як предикативної одиниці) й смислові відношення іншої (наприклад, атрибутивні, притаманні означенню як другорядному члену речення);

трансформаційними – ті, у результаті співдії яких постає зміна, що зумовлює нову якість, а отже, засвідчує розвиток мови та її граматичного ладу, й, нарешті, *синкретичними* – ті, які за формальної тотожності синтезують два (або більше) значення [9, 19]. У пропонованому дослідженні ми оперуватимемо терміном *синкретичний* власне з такою семантикою.

У лінгвоукраїністиці вже окреслено чинники постановки синтаксичного синкретизму, зокрема й у межах другорядних членів речення. Позалінгвальними чинниками вважають «різні й складні явища дійсності та зв’язки між ними й щоразу більше прагнення якомога точніше й повніше виразити їх мовними засобами» [9, 46]. Серед лінгвальних – «1) багатоаспектність одиниць мови / мовлення; 2) відсутність у мові потрібних конструкцій для вираження думки (зумовлено специфічністю синкретичної семантики); 3) прагнення до економії мовних засобів; 4) потреба диференціації смислових зв’язків і відношень» [9, 46].

Ознакою постановки синкретичних другорядних членів речення слугує здатність слів форм виконувати вторинну синтаксичну функцію, тобто нетипову функцію з огляду на її категорійне значення. Актуальність вторинної функції для тієї чи тієї словоформи можуть зумовити *синтаксичні процеси*, з-поміж них: еліipsis дієслова, перерозклад синтаксичних зв’язків у структурі речення, руйнування стабільності порядку слів [9, 50–51], або ж явища *морфологічного характеру*, зокрема синкретизм категорійного значення слова, що характерно для, наприклад, віддієслівних іменників, відприкметникових іменників, дієслівних прикметників, дієслівних прислівників, тобто т. зв. синтаксичних дериватів. Віддієслівні іменники – це синкретичні мовні одиниці, що постали в результаті морфологічного етапу переходу дієслова до класу іменника (віддієслівної морфологізованої субстантивзації [2, 252]), поєднавши граматичні властивості цих частин мови. З урахуванням експлікування ними первинного лексичного значення предметності та вторинного значення процесуальності, переведених у позицію субстантива, їх відносять до групи вторинних іменників [4, 103]. Подібна дефініція характерна й для відприкметникових іменників з різницею, що йдеться про результат переходу прикметників до класу субстантивів з поєднанням граматичних ознак прикметника й іменника.

Віддієслівні іменники як мовні знаки є носіями потенційної предикатності. Інакше кажучи, за наявністю їх у тому чи тому реченні можна відтворити структуру вихідної пропозиції (чи вихідних пропозицій), яка (або які) відображає (відображають) певні події чи ситуації позамовної дійсності. Якість і кількість пропозицій, серед іншого, детерміновані віддієслівними іменниками як опосередкованими виразниками предикативних семантико-синтаксичних відношень у «реченнєвотвірному механізмі мови» [12, 101]. А отже, поділ пропозицій на основну (виражену власне предикатом речення) й потенційну (приховану, або згорнуту, або компресовану, або конденсовану) є умовний, оскільки «на

семантичному рівні за значенням основна пропозиція еквівалентна додатковій і навпаки» [11, 203].

Урахування підходу до пропозиції як зв'язної ланки між реченням як самостійною номінативною одиницею й текстом як комунікативною одиницею дає підстави розуміти пропозицію як певну інформацію, закладену в реченні й тексті, і уможливорює аналіз цієї інформації в кількісному вимірі [11, 204]. Тексти різних жанрів, характерних для різних стилів сучасної української мови, показово відображають це. Вершиною ж виразності щодо ілюстрування сказаного є звичайно тексти художніх творів. І текст аналізованого роману Олеся Лупія «Падіння давньої столиці» – яскравий доказ цього. Наприклад, речення *Любина після розмови з бояриною почувалася впевненіше* (89) містить дві пропозиції: першу пропозицію формує основний предикат *почувалася* разом із валентно і невалентно залежними слововформами, другу – згорнутий, або компресований, предикат *розмови*, утворений від дієслова *розмовляти*. Потенційно наведене речення утворене з двох простих речень, кожне з яких представляє пропозицію, реалізовану безпосередніми предикатами, пор.: *Любина розмовляла з бояриною* і *Любина почувалася впевненіше*.

Утрадиційно вважати, що наявність у тому чи тому тексті віддієслівних іменників, з одного боку, створюють інформаційну компресію, тобто сприяють утворенню інформаційно компактних речень, а з іншого – привертають у такий спосіб увагу до висловлюваного [11, 207]. А якщо зважити, що такі віддієслівні іменники часто прогнозують розвиток синкретизму семантико-синтаксичних відношень залежних від них компонентів, до того ж цей синкретизм може бути кількаступеневий, то фокусування уваги на тому чи тому фрагменті, актуалізація висловлюваної інформації зростає в рази.

Спробуємо уконкретнити сказане на основі дібраного фактичного матеріалу.

У межах простого речення з урахуванням семантико-синтаксичних відношень між його компонентами усталилось виокремлювати два типи синкретичних другорядних членів речення: I. Синкретичні другорядні члени речення з однібічною прислівною залежністю. II. Синкретичні другорядні члени речення з двобічною прислівною залежністю [15, 72–73]. Кожен з типів – залежно від особливостей експлікування слововформою певних смислових відношень – об'єднує синкретичні члени речення з установленим видом семантико-синтаксичних відношень. Нашу увагу зосереджено на першому типі, позаяк описувана далі кількаступеневість синкретичних семантико-синтаксичних відношень репрезентована здебільшого власне різновидами першого типу.

Серед синкретичних другорядних членів речення з однібічною прислівною залежністю найбільш репрезентативними виявилися:

1. Другорядні члени речення з *атрибутивно-об'єктним*¹ значенням, зокрема об'єктним із

семантикою: 1) власне об'єкта (такі приклади переважають), напр.: ...*надалі спогад який? про що? про перстеня тільки осяюватиме душу...* (153); *Майнула думка яка? про що? і про хитрість боярина...* (155); *Здавалося, що все надто швидко відбувається: і зустрічі які? з ким? з боярином Наступичем, і домовленість яка? про що? про одруження їхніх дітей, про саме весілля* (155); *Прислужився [Роман Мстиславович] візантійцям у битві який? з ким? з невірними* (96); 2) інструмента, напр.: *А це ж сперечалися щодо того, кому проводити <...> змагання яке? на чому?(з використанням чого?) на конях...* (155).

2. Другорядні члени речення з *атрибутивно-обставинним* значенням, зокрема обставинним:

1) місця, серед іншого: а) загальної локалізації, напр.: *Саме приготування, відправа яка? де? в соборі, високі слова благословення архієпископа <...> – усе це хвилювало його [Родька]...* (155–156); – ...*За час нашого перебування якого? де? у Києві з допомогою Господа Бога і при вашому сприянні вдалося немало сподіяти...* (188); *Тому і вразила його [Мстислава] переміна яка? де? на протилежному березі ріки...* (263); б) напрямку з вказівкою на вихідний пункт, напр.: ...*час від часу згадувалася неприємна вість яка? звідки? із південних кордонів...* (246); в) напрямку з вказівкою на кінцевий пункт, напр.: – *Зараз я маю достатньо туменів і щоб продовжити похід який? куди? до останнього моря...* (247); – ...*Якщо задоцить, поїздки до Видубича доведеться відкласти на завтра...* (226); г) шляху руху, напр.: *Під час переїзду якого? яким шляхом? через Карпати почалися проливні дощі* (235);

2) причини, напр.: *Щось подібне вбачалося у походах страшного Чингісхана і його нащадків. Жорстокість до всіх, хто не хоче коритись їм, смерть яка? з якої причини? за найменший непослух...* (171); *Данило не перебивав її [Анну], даючи змогу висловити все, що зібралося на душі: і жаль, і тривогу, і довголітню образу яку? з якої причини? за майже байдуже ставлення до неї як до жінки* (195); *Спочатку [Мстислав] подумав, що то звичайне запаморочення яке? з якої причини? від свіжого повітря, – траплялося й раніше* (263); *Ні, не скорився Київ, живе, і вже кличе до помсти якої? з якої причини? за наругу* (448); в) мети, напр.: *Звичайно, всі вони [вельможі] володіли незчисленними багатствами, але їхні пожертвування які? з якою метою? для державної казни були мізерними* (169).

3. Другорядні члени речення з *атрибутивно-об'єктно-обставинним* значенням, напр.: *Не могла звикнути до Києва тільки жона. Спочатку думалося, що це нудьгування яке? з якої причини? за чим? за рідним Прикарпаттям, і тому як міг заспокоював її* (211); *І не було людини на схилах Дніпра, в серце якої не вселився б страх який? за що? з якої причини? за своє життя, за дітей, майно, набуток, за громадське добро...* (267).

Значну частину таких віддієслівних іменників чи відприкметникових іменників (зрідка) в ролі опорного слова систематизувала, об'єднавши в сім семантичних груп, Людмила Шитик [15, 125–126]. Деякі з виокремлених семантичних груп віддієслівних іменників, що є цілком закономірним і що, зрештою, ілюструє дібраний фактичний матеріал, актуальні і в межах простого речення. Відмінність

¹ Тут термін *об'єктне* вжито в широкому значенні, проте далі, коли йдеться про підвиди атрибутивно-об'єктного значення, термін *об'єктне* стосуватиметься власне об'єкта, тобто уживатиметься у вузькому значенні.

же в кількісній репрезентації семантичних груп полягає в тому, що предметом дослідження авторки був синкретизм у складному реченні, зокрема складнопідрядному, і вирізнені семантичні групи віддієслівних іменників співвіднесені із синкретизмом підрядних предикативних частин, які передбачають дещо ширший діапазон опорних слів, ніж другорядні члени речення в межах простого.

А отже, синкретизм другорядних членів речення, з урахуванням виокремлених Л. Шитик груп [15, 125–126] і нашими спостереженнями, зумовлюють віддієслівні іменники на позначення:

1) мовлення, повідомлення, сприймання та передавання інформації, пор.: *відповідь, інформація, наказ, натяк, звістка, розповідь, чутка, погłos* тощо, напр.: *Правда, запам'яталась розповідь воєводи про плем'я угрів...* (237); *...недарма пішли чутки про красуню боярину...* (170); *Разом з тим не змін пересилити себе, аби видобути з душі бодай натяк на усміх...* (64);

2) знання, мислення, пам'яті, роздумів, пор.: *вигадка, гадка, догадка, здогад, доказ, думка, згадка, спогад, передбачення, припущення* тощо, напр.: *Не сподобалась йому [Субудасві] згадка про цього кюрагана* (251); *Усе його [Ігоря] єство здригалося від єдиного спогаду про Андріана* (389);

3) емоційного стану (настрою), почуття, враження, пор.: *віра, враження, захоплення, надія, сподівання, насмішка, провина, боязнь, радість, втіха, насолода, нудьгування* тощо, напр.: *Обмінялися враженнями про минулий день* (169); *А не вдасться – тим гірше: тоді вся провина за невдачу ляже на нього [Гуюка]...* (377); *На інших переправах почалася паніка – боязнь раптової смерті знала нукерів ще швидше вперед* (337); *Ота злидота мала втіху з такого видовиська* (113); віддієслівні іменники *боязнь, втіха, насолода, жадова* часто прогноують синкретизм семантико-синтаксичних відношень, які реалізує інфінітив (чи інфінітив як складник нероздільного словосполучення – на кшталт *відчути себе володарем*), напр.: *Невже якась ріка може позбавити його такої втіхи і насолоди ще нині відчути себе володарем Києва* (283);

4) необхідності виконання дії, обов'язковості, пор.: *вимога, заклик, прохання, клятва, наказ, обіцянка*, тощо, напр.: *Невпинно і настирливо сповіщалося про наближення високих послів самого Бату-хана, в цьому відчутна була і вимога негайно прийняти їх* (405); *Вреїті військо облетів наказ повернути на південь у степи* (82); *Тепер усі свої молитви [Олексій] починав із прохання до Всевишнього не допустити найстрашнішого...* (385); *...не допомогла й обіцянка повезти у замську садибу...* (99).

Проте, окрім спільних семантичних груп, до яких належать віддієслівні іменники як опорні слова, що зумовлюють синкретизм, для розвитку синкретичних другорядних членів, – що засвідчує дібраний фактичний матеріал, – особливе місце посідають віддієслівні іменники на позначення:

а) руху-переміщення, пор.: *прибуття, відправа, найзд, похід, переїзд, перехід* тощо, напр.: *Потім можна буде знову податись до Любини, але це призведе до нового найзду на село, до бійки* (205);

б) буття, пор.: *перебування, княжіння* тощо, напр.: *Вкотре перебирав [князь Михайло] у пам'яті своє княжіння у Новгороді, в Чернігові...* (199);

в) взаємин, що передбачають протистояння, пор.: *бій, бійка, боротьба, битва, війна, ворогування, сvari, сутичка* тощо, напр.: *Прославився у битвах з половцями і Роман Мстиславович* (200); *Батий знав про svari та бої і поміж монгольськими володарями, але ця битва виділялась особливою жорстокістю...* (93);

г) певного ритуалу, церемонії, пор.: *відправа* тощо, напр.: *Перший день пролетів непомітно. Саме приготування, відправа в соборі, високі слова благословення архієпископа...* (155);

г) заходів розважального характеру, пор.: *лови, змагання, розваги, зустріч* тощо, напр.: *А ще ж сперечалися щодо того, кому проводити розваги для гостей, змагання на конях, кому – лови на великого звіра...* (155);

д) волевиявлення, пор.: *прагнення, намагання* та ін., напр.: *Родько знав боярина ще з молодих літ, його хитрість, підступність і прагнення до непомірного збагачення, тому з недовірою ставився до запрошення* (142).

Зрідка опорні слова можуть бути прикметникового походження (відприкметникові іменники) – на позначення якості, властивості, пор.: *готовність, жертовність, закоханість, вдячність* тощо, напр.: *Даниле Романовичу, усе вірно ти сказав: і про готовність до оборони, і про необхідність підмоги західних сусідів...* (189); *Ми з глибокої вдячності до Києва і до вас за чуйне ставлення і підмогу готові виконувати всяку роботу* (273).

Поєднання різних видів синкретичних членів речення з однобічною прислівною залежністю в одному фрагменті дає підстави для висновування про кількоступеневість вияву синкретизму. Отже, кількоступеневий синкретизм – це нанизування в межах того чи того фрагмента різних видів синкретичних смислових відношень. Неодмінною умовою визнання кількоступеневого синкретизму є наявність двох і більше синкретичних членів речення в одному фрагменті, які виражають відповідні синкретичні семантико-синтаксичні відношення. Наприклад, у реченні *...особливо заздирив [Бела] його [Данилович] звитязі якім? над ким?/якій? де? над хрестоносцями під Дорогочином* (258) віддієслівний іменник *звितязя* зумовлює розвиток атрибутивно-об'єктного синкретичного значення, реалізованого сполученням слів *над хрестоносцями*, і атрибутивно-обставинного (місця) синкретичного значення, експлікованого сполученням слів *під Дорогочином*. Подібне поєднання синкретичних семантико-синтаксичних відношень маємо в реченні: *Двадцятидвохлітнім [Данило] командував галицьким полком у битві якім? з ким? /якій? де? з нашими війнами на Калці* (96). Дещо по-іншому розміщені синкретичні другорядні члени речення в такому прикладі: *Потім у теплій просторій палаті він [воєвода] довго слухав розповіді які? про що? про різні пригоди які? коли? по дорозі до Києва* (182). Опорний віддієслівний іменник *розповіді* розвиває синкретичні атрибутивно-об'єктні семантико-синтаксичні відношення, реалізовані компонентом *про*

пригоди, який далі сам стає опорним для подальшого, атрибутивно-обставинного синкретизму, реалізованого прийменниково-іменниковою конструкцією *по дорозі до Києва*. А отже, йдеться про послідовність розміщення синкретичних членів речення.

Дібраний фактичний матеріал дає підстави вирізнити три моделі кількаступеневого синкретизму другорядних членів речення:

1) з двома опорними словами, які розташовані послідовно; при цьому синкретичні другорядні члени речення можуть виражати однакові або різні семантико-синтаксичні відношення;

2) з одним опорним словом, від якого залежать синкретичні другорядні члени різних видів семантико-синтаксичних відношень;

3) контамінування перших двох моделей.

Першу модель репрезентують синкретичні другорядні члени з набором таких значень:

1) перше і друге опорні слова прогнозують атрибутивно-об'єктні смислові відношення, напр.: *Данило слухав, водночас думаючи про своє, — з голови не виходила думка яка? про що? про поїздки яку? до кого? до угорського короля Бели, яку відкладати надалі було просто небезпечно (226); Тут йому згадувалися розповіді які? про що? батька, старого Інгвара, про ворогування яке? з ким? із Мстиславом Семибратом... (83); Разом з тим не зміг пересилити себе, аби видобути з душі бодай натяк який? на що? на усміх чи потепління які? в чому? в погляді (64);*

2) перше опорне слово – атрибутивно-об'єктні, друге – атрибутивно-обставинні (причини), напр.: *Потім у теплій просторій палаті він [воєвода] довго слухав розповіді які? про що? про різні пригоди які? коли? по дорозі до Києва (182);*

3) перше опорне слово – атрибутивно-обставинні (часу), друге – атрибутивно-об'єктні, напр.: *Побував у світах і немало побачив, немало почув, мав поранення яке? коли? в битвах яких? з ким? з половцями та ятвягами... (36);*

4) перше опорне слово атрибутивно-обставинні (часу), друге – атрибутивно-обставинні (місця), напр.: *Тільки тепер князь шкочував, чому не зробив цього об'їзду, якого? коли? відразу після прибуття якого? куди? до Києва (147).*

Друга модель, тобто з одним опорним словом, від якого залежать синкретичні другорядні члени різних видів семантико-синтаксичних відношень, репрезентована значно рідше. Ілюстрацією цієї моделі може бути речення: *Ми з глибокої вдячності якої? до чого? і до кого? з якої причини? до Києва і до вас за чуйне ставлення і підмогу готові виконувати всяку роботу (273).* Опорне слово, виражене відприкметниковим іменником *вдячності*, розвиває водночас атрибутивно-об'єктні відношення, реалізовані комплексом *до*

Києва і до вас, і атрибутивно-обставинні (причини), представлені конструкціями *за ставлення і підмогу*.

Зразком цієї самої моделі слугує й речення *Тепер усі свої молитви [Олексій] починає із прохання якого? до кого? про що? до Всевишнього не допустити найстрашнішого... (385).*

Третю модель формують випадки поєднання видів синкретизму другорядних членів речення попередніх двох моделей. Наприклад, у реченні *Найбільше вразила розповідь яка? про що? про битву яку? де? на чому?/яку? між ким? на річці Липиці між своїми ж руськими князями (93)* спершу опорне слово *розповідь* розвиває атрибутивно-об'єктні смислові відношення, експліковані прийменниково-іменниковою конструкцією *про битву*, а тоді іменник цієї конструкції *битву* сам стає опорним для подальших двох видів синкретичних семантико-синтаксичних відношень другої моделі – атрибутивно-об'єктно-обставинних (місця), реалізованих конструкцією *на річці*, і атрибутивно-об'єктних, експлікованих структурою *між князями*. Ілюстраціями третьої моделі можуть бути й речення: *Піднесеному настрою сприяв і спогад який? про що? про зустрічі які? коли? / які? з ким? минулої весни із кароокою вдовицею Ольгою (499); Звичайно, давала знати втома – як-не-як, а два переїзди які? звідки? / у який спосіб? від Дніпра з невеликим перепочином який? де? у Галичі (237).*

Висновки та перспективи дослідження. Отже, описаний кількаступеневий синкретизм семантико-синтаксичних відношень, представлений трьома моделями (з двома опорними словами, які розташовані послідовно; з одним опорним словом, від якого залежать синкретичні другорядні члени з різними видами семантико-синтаксичних відношень; із контамінуванням перших двох моделей), становить унікальне явище, з одного боку, у синтаксисі сучасної української мови, а з іншого – у лінгвістиці тексту (зокрема, текстотворенні). Значний обсяг вміщеної інформації й одночасне компресування її за допомогою віддіслівних іменників (чи зрідка відприкметникових іменників) як опосередкованих носіїв предикатності, які водночас слугують опорними для подальшого синкретизму семантико-синтаксичних відношень, експлікованих відповідними синкретичними другорядними членами речення, увиразнює ту напруженість, той масив інформації, які автор хоче донести до слухача, захопивши його у круговерть описуваних подій. Репрезентованість таких випадків у тексті роману О. Лупія «Падіння давньої столиці» цілком достатня для висновування про особливу манеру викладу, яка корелює із авторським задумом, – тримати напругу, що створює емоційне тло сприйняття описуваного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. Київ: Наукова думка, 1988. 255 с.
2. Вихованець І. Р. Іменник. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 69–258.
3. Городенська К. Г. Розділ 5. Явища синтаксичної деривації. І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наукова думка, 1983. С. 152–212.
4. Городенська К. Г. Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах. Словотвірна семантика східнослов'янських мов. Київ: Наукова думка, 1983. С. 102–113.

5. Грозан Н. Ф. Проблема синкретизму в системі другорядних членів речення. *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 26. С. 21–29.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
7. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
8. Мойсієнко А., Чумак В., Шевель С. Від упорядників. *Синтаксис української мови : хрестоматія : у 2 ч.* Київ : ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 1. С. 3–4.
9. Наливайко Ю. Ю. Синкретизм у системі членів речення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2007. 216 с.
10. Наливайко Ю. Синкретизм та омонімія : диференційні параметри. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 192–196.
11. Пономаренко К. В. Дієсменник як засіб інформаційної компресії в реченні і тексті. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки*. 2015. № 1-2. С. 203–208.
12. Соловцова О. В. «Предикативність», «предикатність», «предикація» : корелятивність/некорелятивність. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна*. 2013. Вип. 39. С. 101–104.
13. Шитик Л. В. Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.02. Київ, 1996. 23 с.
14. Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проєкції на мовні рівні. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. 2009. Вип. 169. С. 132–145.
15. Шитик Л. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
16. Blevins J. P. Syncretism and paradigmatic opposition. *Linguistics and Philosophy*. 1995. No. 18. P. 113–152.
17. Gunkel L. Syncretism and Case Underspecification in Polish Noun Paradigms. *Generative Linguistics in Poland : Morphosyntactic Investigations*. Warsaw : Inst. Podstaw Informatyki PAN, 2003. P. 47–62.
18. Gvozdanović J. Syncretism and Paradigmatic Patterning of Grammatical Meaning. *Paradigms* / F. Plank (ed.). Berlin : Moutonde Gruyter, 1991. P. 133–160.
19. Leiss E. Synkretismus und Natürlichkeit. *Folia Linguistica*. 1997. Vol. 31. Issue 1–2. S. 133–160.
20. Luraghi S. Synkretismus. *Handbuch der Morphologie* / J. Kojij, Ch. Lehmann u. H. Mugdan (Hrsg.). Berlin : Mouton – de Gruyter, 2000. S. 638–648.
21. Meiser G. Syncretism in Indo-European Languages. *Transactions of the Philological Society*. 1992. Vol. 90. Issue 2. P. 187–218.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- СЛ** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
- ССЛ** – Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3 : П–С. 426 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Лупій О. В. Падіння давньої столиці : історичний роман. *Лупій О. В. Вибрані твори*. Київ : Укр. письменник, 2008. С. 17–448.

REFERENCES

1. Vykhovanets, I. R. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of speech in the semantic-grammatical aspect]: monohrafiia. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Vykhovanets, I. R. (2017). Imennyk [The noun]. *Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H., Zahnitko, A. P., Sokolova, S. O. Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 69–258 [in Ukrainian].
3. Horodenska, K. H. (1983). Rozdil 5. Yavyshcha syntaksysnoi deryvatsii [Chapter 5. Phenomena of syntactic derivation]. *I. R. Vykhovanets, K. H. Horodenska, V. M. Rusanivskiy. Semantyko-syntaksyschna struktura rechennia*. Kyiv: Naukova dumka, 152–212 [in Ukrainian].
4. Horodenska, K. H. (1983). Realizatsiia semantychnoho potentsialu diiesliv u syntaksysnykh deryvatakh [Realization of the semantic potential of verbs in syntactic derivatives]. *Slovotvirna semantyka skhidnoslovianskykh mov*. Kyiv: Naukova dumka, 102–113 [in Ukrainian].
5. Hrozian, N. F. (2019). Problema synkretyzmu v systemi druhoriadnykh chleniv rechennia [The issue of syncretism in the system of minor members of a sentence]. *Movoznavchyi visnyk*, 26, 21–29 [in Ukrainian].
6. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
7. Zahnitko, A. P. (2007). Teoriia suchasnoho syntaksysu [The theory of modern syntax]: monohrafiia. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
8. Moisiienko, A., Chumak, V., Shevel, S. (2019). Vid uporiadnykiv [From the editors]. *Syntaksys ukrainskoi movy: khrestomatiiia: u 2 ch.* Kyiv: VPTs “Kyivskiy universytet”, 1, 3–4 [in Ukrainian].
9. Nalyvaiko, Yu. Yu. (2007). Synkretyzm u systemi chleniv rechennia [Syncretism in the system of sentence members]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Donetsk [in Ukrainian].
10. Nalyvaiko, Yu. (2011). Synkretyzm ta omonimiiia: dyferentsiini parametry [Syncretism and homonymy: differential parameters]. *Linhvistychni studii*, 22, 192–196 [in Ukrainian].

11. Ponomarenko, K. V. (2015). Diieimennyk yak zasib informatsiinoi kompresii v rechenni i teksti [Verb-noun as a means of information compression for the sentence and the text]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Serii B: Humanitarni nauky*, 1-2, 203–208 [in Ukrainian].
12. Solovtsova, O. V. (2013). “Predykatyvnist”, “predykatnist”, “predykatsiia”: koreliatyvnist/nekoreliatyvnist. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”]. Serii: Filolohichna*, 39, 101–104 [in Ukrainian].
13. Shytyk, L. V. (1996). Synkretychni obiektno-obstavyvnyi vidnoshennia ta zasoby yikh vyrazhennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Syncretic object-circumstantial relations and means of their expression in the Modern Ukrainian Literary Language]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
14. Shytyk, L. V. (2009). Fenomen synkretyzmu v proektsii na movni rivni [The Phenomenon of Syncretism in the Projection on the Language Levels]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii “Filolohichni nauky”*, 169, 132–145 [in Ukrainian].
15. Shytyk, L. (2014). Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyt v ukrainskii literaturnii movi [Synchronous transitivity of syntactic units in the Ukrainian literary language]: monohrafiia. Cherkasy: vydavets Chabanenko, Yu. A. [in Ukrainian].
16. Blevins, J. P. (1995). Syncretism and paradigmatic opposition. *Linguistics and Philosophy*, 18, 113–152.
17. Gunkel, L. (2003). Syncretism and Case Underspecification in Polish Noun Paradigms. *Generative Linguistics in Poland: Morphosyntactic Investigations*. Warsaw: Inst. Podstaw Informatyki PAN, 47–62.
18. Gvozdanović, J. (1991). Syncretism and Paradigmatic Patterning of Grammatical Meaning. *Paradigms* / F. Plank (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 133–160.
19. Leiss, E. (1997). Synkretismus und Natürlichkeit [Syncretism and naturalness]. *Folia Linguistica*, 31 / 1–2, 133–160. [in German].
20. Luraghi, S. (2000). Synkretismus. *Handbuch der Morphologie* [Syncretism. Handbook of Morphology] / J. Koj, Ch. Lehmann, H. Mugdan (Hrsg.). Berlin: Mouton – de Gruyter, 638–648 [in German].
21. Meiser, G. (1992). Syncretism in Indo-European Languages. *Transactions of the Philological Society*, 90 / 2, 187–218.

DICTIONARIES

- BTCCYM** – Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / ukl. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF “Perun”, 2005 [in Ukrainian].
- CJI** – Selivanova, O. O. (2006). Suchasna linhvistyka [Modern Linguistics]: terminolohichna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
- CCJI** – Zahnitko, A. P. (2012). Slovnyk suchasnoi linhvistyky [Dictionary of Modern Linguistics]: poniattia i terminy. Donetsk: DonNU, 3 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

- Lupii, O. V. (2008). Padinnia davnoi stolytsi: istorychnyi roman [The fall of the ancient capital]. *Lupii, O. V. Vybrani tvory*. Kyiv: Ukr. pysmennyk, 17–448 [in Ukrainian].